
Pamięci Profesor Marii Dobrowolskiej 1895—1984

Dnia 22 października 1984 roku zmarła w Krakowie w 90 roku życia Prof. dr Maria Dobrowolska. W kilka dni później w słoneczne jesienne południe odbył się pogrzeb, który zgromadził na cmentarzu Salwatorskim ogromne rzesze geografów, przyjaciół, współpracowników i uczniów Zmarłej, przedstawiciele niemal wszystkich polskich ośrodków geograficznych. Licznie zebrani oddali hołd pamięci znakomitego Człowieka, pełnego żarliwości i pasji Uczzonego, zasłużonego nauczyciela, wybitnego wychowawcy wielu pokoleń nauczycieli-geografów.

Przed niemal dziesięcioma laty święciliśmy 55-lecie pracy naukowej i wielkiego dorobku pedagogicznego Profesor Dobrowolskiej. Z tej okazji ukazała się dość szczegółowa charakterystyka Jej wielkich i twórczych osiągnięć naukowych i bogatego dorobku dydaktycznego. Ocena ta byłaby jednak już dzisiaj niepełna, bowiem nieustająca do ostatnich godzin życia pasja badawcza Pani Profesor i wewnętrzna potrzeba tworzenia w umiłowanej przez siebie dyscyplinie nauki - geografii społeczno-ekonomicznej, pomimo zanikających sił i pogarszającego się stanu zdrowia przyniosły dalszych kilkanaście pozycji naukowych. Ukoronowaniem tej bogatej twórczości i zarazem ostatnim jej akordem było oddanie do druku, na tydzień przed śmiercią, książki poświęconej procesom osadniczym w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej, a więc dzieła

nawiązującego do pierwszych badań, które Prof. Dobrowolska rozpoczęła przed pół wiekiem w okresie swojej młodości.

Zanim nakreślimy drogę twórczych osiągnięć Profesor Dobrowolskiej, pragniemy poświęcić Jej krótkie wspomnienie oparte na odczuciu bolesnej straty, jaką ponosi społeczność geografów polskich, liczne grono współpracowników oraz nauczycieli południowo-wschodniej Polski i uczniów, do których należeliśmy.

Profesor Dobrowolska była osobowością wybitną i wyjątkową. Była nie tylko uczonym wysokiej klasy i doskonałym wychowawcą ale także człowiekiem o wielkiej sile woli oddziaływającym słowem i czynem, a najsilniej osobistym przykładem. Obdarzona była oryginalnymi pomysłami badawczymi, które podsuwała także innym nie będąc w stanie sama wszystkich rozwiązać.

Dzięki dużej inteligencji oraz zdolności wyczuwania ważnych i wielkich problemów wyzwalała zapał i pasję badawczą u swoich współpracowników i uczniów. Lubiła dyskutować w swoim zespole naukowym; czyniła to z ogromnym zaangażowaniem i z pasją. Cotygodniowe wielogodzinne zebrania naukowe Katedry przekształciły się z czasem w nieformalne spotkania dyskusyjne ("Gontyny") w Jej mieszkaniu. Zmieniały się tam osoby lub grupy osób, odbywały się dyskusje, "szlifowanie" tekstów naukowych, które trwało często do późnych godzin. Tej formie spotkań nie szczędziła Profesor nigdy wolnego czasu, nawet podczas wakacji, uszczuplając okres swego wypoczynku. Zawsze była pełna niespożytej energii i sił, uczyła swoich uczniów kochać pracę i obowiązki, uczyła wytrwałości i hartu, torowała przed nimi szlaki, uważnie śledziła ich pracę i napominała, by nie tracili energii i czasu na rzeczy drobne, wykonywane zwłaszcza dla korzyści materialnych lub własnej wygody, aby nie odstępowali od powinności i ideału pracowników nauki. Sama zawsze pozostawała im wierna, a Jej niezmierny entuzjazm dla badań naukowych, uważne śledzenie współcześnie zachodzących zmian i procesów społeczno-ekono-

micznych pociągało innych. W tym entuzjazmie dla nauki, dla jej wartości dzielnie Ją wspierał Jej Mąż, Profesor socjologii i historii kultury Kazimierz Dobrowolski. Jakże często włączał się On do dyskusji w spotkaniach "na Gontyny", podsuwał uczniom Pani Profesor najnowszą literaturę, nie tylko polską, ale także w językach obcych.

Profesor Maria Dobrowolska szybko i bezbłędnie oceniała ludzkie wartości i zainteresowania badawcze, umiejętnie je rozniecała, podsuwała pomysły i śledziła postępy. Była wymagająca w ocenach pracy naukowej i dydaktycznej, stanowcza w podejmowaniu decyzji, lecz sprawiedliwa i życzliwa. Zjednywała sobie tym sympatię i szacunek nie tylko swoich najbliższych współpracowników, lecz ogółu pracowników Instytutu, a także władz uczelni. Była zawsze głęboko wrażliwa na krzywdę, kłopoty i osobiste sprawy ludzkie. Bezinteresownie pomagała, nawet materialnie, znajdującym się w trudnych sytuacjach swoim asystentom i adiunktom czy potrzebującym pomocy seminarzystom. Jej troskliwość o sprawy naukowe, a także ludzkie, osobiste najbliższego otoczenia nie znała granic. Sama była człowiekiem skromnym nie przywiązującym większej wagi do spraw materialnych, a także szczytów sprawowania władzy, której podejmowania konsekwentnie unikała. Dlatego Jej autorytet był tak bardzo akceptowany i powszechnie szanowany.

Profesor Maria Dobrowolska była też bardzo wrażliwa na piękno krajobrazu, kulturę życia codziennego i ład. Posiadała głęboko rozwinięte uczucia patriotyczne. Niezapomniane były Jej "lekcje patriotyzmu" ze studentami na Górze św. Anny, u stóp Pomnika Czynu Powstańczego w Katowicach i w innych miejscach pamięci narodowej. Wystąpienia Jej głęboko zapisały się w umysłach słuchaczy.

Bogate, pracowite i aktywne życie Prof. Dobrowolskiej, pełne poświęceń dla dobra polskiej szkoły, przebiegało w ścisłym związku z twórczym rozwojem badań naukowych, prowadzonych permanentnie i z pasją, dogłębnie i konsekwentnie oraz

z wielkim oddaniem. Tylko niewielu specjalistów geografii ekonomicznej mogło oceniać swój dorobek naukowy i dydaktyczny z taką satysfakcją, jak Prof. Dobrowolska. Jednakże droga do sukcesów nie była łatwa, co starano się ukazać charakteryzując Jej twórczość.

Profesor dr Maria Dobrowolska urodziła się w Ropicy Ruskiej, w byłym powiecie gorlickim, i cały okres dzieciństwa, aż do ukończenia szkoły podstawowej w Jaśle, spędziła w Karpackim "Zagłębiu Naftowym"; tam Jej ojciec pracował w kopalni ropy "Męcina". Parę miesięcy spędziła z ojcem w Libiążu k. Chrzanowa, gdzie wówczas powstała kopalnia węgla kamiennego (obecnie "Janina"). To bezpośrednie zetknięcie się Jej z różnymi procesami produkcyjnymi, z robotnikami i ich pracą, wywarło widoczny wpływ na kierunki badawcze podejmowane przez Nią, których punktem wyjścia jakże często był proces industrializacji i jego rola w przemianach społeczno-gospodarczych regionu.

Gruntowne przygotowanie Prof. Dobrowolskiej do pracy naukowej na polu geografii - uzyskane w czasie studiów odbytych w latach 1915-1919 na Wydziale Filozoficznym UJ u profesorów L. Sawickiego, J. Smoleńskiego i geologa W. Szajnochy - połączone z zamiłowaniami historycznymi - pogłębionymi studiami odbytymi na seminariach historycznych u profesorów F. Bujaka i J. Ptasnika, a także z geografii historycznej u W. Semkowicza - zadecydowały o podjęciu pierwszych badań historyczno-osadniczych. Zainteresowania te uwidoczniły się już w dysertacji doktorskiej (1922), poświęconej analizie rozmieszczenia ludności na ziemi krakowskiej od końca XVIII w. do pierwszej wojny światowej. Studium to, opublikowane w dużym streszczeniu na łamach "Przeglądu Geograficznego" (1922), zawierało nowoczesne, jak na czas publikacji, ujęcie procesów demograficzno-osadniczych, przedstawionych na tle zmieniającej się roli środowiska naturalnego. Kolejne

obszary badań historyczno-osadniczych Profesor Dobrowolskiej obejmowały wielkomięjski ośrodek Krakowa, procesy osadnicze Babiej Góry i regionu Podtatrza, a także problematykę metodyczną i metodologiczną geografii i historii osadnictwa.

Umiłowanie zawodu nauczyciela, chęć pracy z młodzieżą oraz braki kadry nauczycielskiej po pierwszej wojnie światowej zaważyły na tym, że Prof. Dobrowolska w całym okresie międzywojennym związała się ze szkolnictwem średnim Krakowa. Już jako studentka prowadziła w 1918 r. lekcje geografii w gimnazjum, w którym w 1914 r. zdała maturę. W 1923 r. została mianowana nauczycielką w Państwowym Gimnazjum Żeńskim w Krakowie. Po dziesięciu latach pracy nauczycielskiej powierzono Jej kierownictwo tegoż gimnazjum, a w 1939 r. objęła stanowisko dyrektorki.

Mimo wielu poważnych obowiązków w szkole Prof. Dobrowolska nie przerywała własnej pracy badawczej. W tym okresie także dokształcała się i prowadziła badania źródłowe za granicą: w Paryżu (1925 r.), w Wiedniu (1929 r.) i Londynie (1934 r.). Obszarem szczególnego zainteresowania Prof. Dobrowolskiej było dorzecze Wisłoki i Białej wraz z terenem Puszczy Sandomierskiej. Temu terenowi poświęciła kilka lat osobiście przeprowadzanych badań terenowych i źródłowych, których rezultaty opublikowano, we fragmentach, w "Wiadomościach Geograficznych" (1930), w "Pamiętniku II Zjazdu Słowiańskich Etnografów i Geografów" (1927-1930) oraz na łamach "Krakowskich Odczytów Geograficznych PTG" (1931).

Ulubioną i cenioną dziedziną działalności Prof. Dobrowolskiej w okresie międzywojennym było krajoznawstwo. Zajmowała się nim z entuzjazmem i oddaniem, równoległe z działalnością naukową i dydaktyczną. Zamiłowanie do pracy z młodzieżą zrodziło się już podczas licznych wycieczek poznawczych odbywanych w czasie studiów, jak również podczas pracy w gimnazjum. Nie może zatem dziwić fakt, że pierwszą publikacją Prof. Dobrowolskiej jest sprawozdanie z wycieczki studentów geografii UJ nad Bałtyk, ogłoszone drukiem w 1920 r. Zainte-

resowania krajoznawcze wzbudził w Niej prof. Sawicki, który wraz z L. Węgrzynowiczem był inicjatorem powstania szkolnego ruchu turystycznego w Polsce. W szkołach, w których uczyła Prof. Dobrowolska całe nauczanie przepojone było ideą krajoznawstwa. Zbliżało ono bowiem młodzież w okresie międzywojennym do realnych zagadnień życia gospodarczego, do przyrody, do spraw społecznych, do kultury, co na tle ówczesnego dość abstrakcyjnego nauczania i wychowania było symptomem dużego postępu.

Pierwszy okres pracy naukowej i działalności dydaktycznej Prof. Dobrowolskiej zamyka wybuch drugiej wojny światowej. Po likwidacji przez okupanta polskich gimnazjów we wrześniu 1939 r. podjęła Ona pracę z młodzieżą na kursach przygotowawczych do szkół zawodowych, którą kontynuowała do końca czerwca 1942 r., t.j. do rozwiązania kursów. Głównym ich celem, obok kształcenia, była ochrona młodzieży i nauczycieli przed wywiezieniem do Niemiec. Równoległe z kursami jawnymi organizowano komplety tajnego nauczania.

W latach 1942-1945, a więc w okresie największego terroru okupanta, była Prof. Dobrowolska kierownikiem ośrodka tajnego nauczania nr 6 w Krakowie. Ośrodek ten - mieszczący się w Jej mieszkaniu na Dębnikach, komplety tajnego nauczania zaś w mieszkaniach nauczycieli i uczniów - grupował młodzież Krakowa. Przewinęło się przez niego około 300 uczniów, z czego około 100 złożyło egzamin dojrzałości. Pozostała młodzież ukończyła gimnazjum już po wyzwoleniu Krakowa.

Drugi etap pracy naukowej i dydaktycznej Prof. Dobrowolskiej przypada na okres powojenny. Jest to okres owocny i doniosły dla nauk geograficznych, łączy się z zatrudnieniem Prof. Dobrowolskiej w wyższych uczelniach Krakowa. W latach 1946-1951 prowadziła Ona wykłady z geografii gospodarczej i regionalnej w Wyższej Szkole Nauk Społecznych TUR (1946-1950) oraz na Wydziale Filozoficzno-Społecznym UJ (1947-1951), kierując także w tym czasie (1945-1948) nadal VI Liceum i Gimnazjum im. A. Mickiewicza w Krakowie. W tych

latach prowadziła również wykłady z zagadnień Polski i życia współczesnego w Akademii Górniczo-Hutniczej. Wychodząc z założeń metodologicznych rysującej się wówczas kompleksowej geografii gospodarczej, Prof. Dobrowolska opracowała m.in. skrypt z zakresu nowocześnie ujętej antropogeografii, a wspólnie z R. Mochnackim dwie syntetyczne mapy: gospodarczą i komunikacyjną świata. W tym samym okresie, na podstawie dogłębnego przestudiowania literatury i badań archiwalnych, przygotowała syntetyczne studium procesu zasiedlenia i zagospodarowania ziemi i czynników kształtujących go oraz podała klasyfikację krajobrazów powstałych wskutek tych procesów. Wyniki tych studiów opublikowała w obszernej pracy, przychylnie przyjętej na zjeździe PTG w Toruniu w 1947 r., pt. Dynamika krajobrazu kulturalnego ("Przegląd Geograficzny" 1947). W pracy tej wskazywała na konieczność dynamicznego i porównawczego rozpatrywania zjawisk, kształtowania się krajobrazu kulturalnego, we wzajemnych jego związkach i zależnościach. Szkice teoretyczne ilustrowała licznymi przykładami zaczerpniętymi z różnych obszarów kulturowych świata.

W syntetycznym, gruntownie opracowanym referacie na temat metod geografii historycznej, przedstawionym na konferencji geografów i historyków w IG PAN w 1952 r., sprecyzowała Prof. Dobrowolska definicję geografii historycznej oraz zakres przedmiotowy i metody badań tej dyscypliny. Referat, wychodzący z założenia materializmu dialektycznego i historycznego, wzbudził duże zainteresowanie w gronie specjalistów, czego dowodem była ożywiona dyskusja publikowana na łamach "Przeglądu Geograficznego" w 1953 r.

Ogromne potrzeby szkoły polskiej w zakresie kadr nauczycielskich leżały u podstaw podjęcia przez Prof. Dobrowolską decyzji przejścia do uczelni pedagogicznej. Podjętą w WSNS problematykę współzależności zjawisk społeczno-ekonomicznych i zmian środowiska geograficznego kontynuowała zatem Prof. Dobrowolska w ciągu długoletniej działalności naukowo-badawczej i dydaktycznej w Wyższej Szkole Pedagogicznej

w Krakowie, w której podjęła pracę w 1949 r. Z chwilą zaś utworzenia katedr w 1952 r. objęła kierownictwo Katedry Geografii Ekonomicznej, pozostając na tym stanowisku aż do momentu przejścia na emeryturę w 1967 roku.

Wraz z uruchomieniem w Wyższej Szkole Pedagogicznej studiów magisterskich (1954 r.) rozpoczęła Prof. Dobrowolska nowy etap badań naukowych, ukierunkowanych wokół problematyki współczesnych przeobrażeń społeczno-gospodarczych i demograficzno-osadniczych. Zbiegło się to z uzyskaniem przez nią w 1955 r. stopnia docenta. W tym samym roku gdy podpisano pierwszą w dziejach krakowskiej uczelni pedagogicznej umowę między Katedrą Geografii Ekonomicznej a władzami planistycznymi regionu krakowskiego, następnie regionami opolskim i rzeszowskim, Prof. Dobrowolska związała nowy kierunek badań ściśle z praktyką życia gospodarczego i jego potrzebami.

Nowe trudne zadania stojące przed Katedrą wymagały ukierunkowania metod i założeń badawczych, a także programów dydaktycznych. Z prac Prof. Dobrowolskiej w tym zakresie najistotniejsze znaczenie ma publikacja poświęcona badaniom regionalnym z geografii ekonomicznej (1957), w której zawarte są cenne wskazówki dotyczące założeń metodycznych i techniki badań terenowych prowadzonych przez studentów. Studenci mieli poznać technikę i metody pracy w toku rozwiązywania konkretnych zagadnień. Badania zakładu przemysłowego i rolnego warsztatu pracy, wsi i małego miasta wyzwalały bowiem u studenta pasję poznawczą, uczyły widzenia złożonej rzeczywistości, pozwalały na wyciąganie wniosków i śledzenie prawidłowości rozwojowych. Badania terenowe stały się też integralną częścią planów pracy Katedry i zapoczątkowały najbardziej twórczy okres Prof. Dobrowolskiej, od 1960 r. profesora nadzwyczajnego w krakowskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej. Dorobek badawczy ostatniego ćwierćwiecza, tj. od 1960 r. do 1985 r., wyraża się liczbą 90 publikacji, podczas gdy we wcześniejszym 40-leciu napisała Prof. Dobrowolska 33 prace. W studiach ostatniego okresu można wyróżnić kilka problemów,

jak: 1) ogniskująca rola ośrodków miejsko-przemysłowych, 2) przekształcenie struktur osadniczych i społeczno-demograficznych wsi małopolskiej i śląskiej, 3) struktura i teoria regionu oraz 4) badania historyczno-osadnicze.

Czołowym problemem badawczym podjętym przez Prof. Dobrowolską było zagadnienie ogniskującej roli ośrodków miejsko-przemysłowych i ich wpływu na przekształcenie struktury społeczno-ekonomicznej wiejskiego zaplecza. Studia z tego zakresu objęły początkowo ośrodki woj. krakowskiego i rzeszowskiego, rozszerzając się z czasem na teren Górnego Śląska, Zagłębia Staropolskiego i innych regionów. Punktem wyjścia tych badań była dynamizująca rola przemysłu w przemianach społeczno-demograficznych i gospodarczych zapleczy konkretnych ośrodków miejsko-przemysłowych, całych stref podmiejskich, a później także obszarów uprzemysławianych. Równoległe Prof. Dobrowolska prowadziła i kierowała badaniami nad rozwojem i strukturą przestrzenną okręgów przemysłowych: Zagłębia Krakowskiego, Karpackiego Okręgu Naftowego, Zagłębia Staropolskiego, Tarnobrzeskiego Regionu Siarkowego oraz szeregu mniejszych ośrodków Małopolski, które warunkowały ilościowe i jakościowe zapotrzebowanie na siłę roboczą.

Syntetyczne wyniki tych badań, cytowane często w literaturze geograficznej, opublikowała Prof. Dobrowolska w szeregu artykułach (Przemiany struktury społeczno-gospodarczej wsi małopolskiej, "Przegląd Geograficzny" 1959; Funkcje przemysłu w kształtowaniu społeczno-ekonomicznych struktur regionalnych - referat na Kongres MUG w Sztokholmie, "Przegląd Geograficzny" 1960 - Suplement; Wpływ ośrodków przemysłowych na przemiany struktury społeczno-ekonomicznej woj. opolskiego, wspólnie z J. Rajmanem, Opole 1963; Dynamika przemian społeczno-demograficznych i osadniczych w okręgu siarkowo-metalurgicznym, 1968 KBRU); prezentowała je również w literaturze zagranicznej ("Revista Geographica" - Wenezuela 1963, Geographical Papers, Zagrzeb 1970). Ostatnimi znaczącymi pozycjami z tego kręgu tematycznego były prace na temat roli

przemysłu w przemianach wiejskich struktur ludnościowo-osadniczych (Kraków 1974, "Rural Social Change in Poland" 1976).

Na podstawie bezpośrednich studiów terenowych starała się Prof. Dobrowolska poznać kształtowanie się powiązań między pozarolnymi rynkami pracy w relacji popytu i podaży siły roboczej z rolniczego zaplecza na tle zróżnicowanej struktury przemysłu, jak również na tle struktury dwuzawodowych gospodarstw rolnych. Centralny problem tych badań stanowiła rola migracji siły roboczej w kształtowaniu się struktury przestrzennej gospodarki regionu, współzależności przeobrażeń stosunków demograficznych, społecznych oraz ekonomicznych (Dojazdy do pracy, metoda badań i społeczne funkcje, Spraw. z pos. Komisji O/PAN w Krakowie, 1961; Dojazdy do pracy i ich funkcje w gospodarce narodowej, Przewodnik VII Zjazdu PTG w Gdańsku, 1962; Migrations of manpower in Southern Poland as a factor of changes in regional structures, wspólnie z J. Herwą, "Geographia Polonica" 1968). W tych studiach koncentrowała się na zagadnieniach dotyczących wiodącej roli dojazdów jako podstawowego czynnika przekształceń społeczno-ekonomicznych wsi, na wyjaśnieniach funkcji dojazdów w kształtowaniu się nowego terytorialnego podziału pracy oraz na ocenie celowości dojazdów, ze względu na potrzeby ośrodka i nowych inwestycji gospodarki planowej.

Badania nad dojazdami do pracy, zainicjowane i kierowane przez Prof. Dobrowolską w wielu pracach magisterskich i studiach pracowników naukowych objęły w sumie kilkadziesiąt ośrodków w południowej Polsce. Uzyskała przez to Prof. Dobrowolska doskonałą podstawę do dalszych studiów nad przemianami społeczno-zawodowymi i osadniczymi stref podmiejskich (Strefa podmiejska, Procesy społeczno-demograficzne i osadnicze, ("Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie" z. 22, 1964; Socio-economic structure and dynamics of the suburban zone, wspólnie z J. Rajmanem, "Geographia Polonica" 1965; Kształtowanie się strefy uprzemysławianej Tarnobrzeskiego Regionu Siarkowego, "Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysław-

wianych nr 37, 1968). Dzięki temu prace te stały się przydatne w praktyce gospodarczej, szczególnie regionu krakowskiego i opolskiego.

Do ważnej problematyki badawczej zainicjowanej, kierowanej i bezpośrednio prowadzonej przez Prof. Dobrowolską należą też studia nad przekształcaniem struktur osadniczych i społeczno-demograficznych wsi małopolskiej i śląskiej. Punktem wyjścia dla tych badań, opartych na teoretycznych założeniach terytorialnego podziału pracy, były studia mikroanalityczne wnioskujące w złożoną problematykę zjawisk zachodzących współcześnie na wsi polskiej. W badaniach tych przedstawiono zarówno rozpad dawnych struktur osadniczych (Czynniki integracji i dezintegracji społeczno-terytorialnych struktur osadniczych wsi, "Roczniki Socjologii Wsi", t. 5, 1966), jak i kształtowanie się nowych zurbanizowanych układów osadniczych (Dynamika struktur osadniczych i ich układów przestrzennych, "Folia Geographica" t. 3, 1970; Urbanizacja wsi a przemiany układów osadniczych, wspólnie z A. Prochownikową, "Folia Geographica" t. 4, 1971). Do tematu przemian osadniczych nawiązała Prof. Dobrowolska ponownie w artykułach: Ośrodki sieci osadniczej i więzi społeczno-gospodarcze wsi w ich funkcjonalnych i przestrzennych przemianach ("Przegląd Geograficzny" 1976) oraz Procesy urbanizacji wsi Tarnobrzeskiego Rejonu Siarkowego (wspólnie z T. Jarowiecką), Warszawa 1978.

Wybrane wyniki tych badań przedstawiła Prof. Dobrowolska m.in. na seminariach międzynarodowych w Budapeszcie w 1970 r. oraz w Bratysławie w 1972 r. Zagadnienie zaś regionalnego zróżnicowania modernizacji wsi małopolskiej przedstawiła wspólnie z B. Górzem na polsko-francuskim seminarium geograficznym w 1973 r. ("Geographia Polonica" 1974). W referacie podjęto istotny dla współczesnego etapu rozwoju kraju problem kierunków i tempa modernizowania bazy techniczno-ekonomicznej i społecznej wsi na obszarach rozdrobnionej gospodarki chłopskiej i próbowano wyjaśnić złożoność tych procesów w różnych warunkach przestrzennych.

Punktem wyjścia trzeciego kierunku badań, koncentrującego się wokół teorii i struktury wewnętrznej regionu, były studia poświęcone kształtowaniu się stref podmiejskich, polegające głównie na odtworzeniu mikroregionalnych układów społeczno-gospodarczych i ludnościowo-osadniczych. Poznanie procesów oraz tendencji rozwojowych najmniejszych układów terytorialnych traktowała bowiem Prof. Dobrowolska jako warunek delimitacji struktur regionalnych i ich zróżnicowania.

Wyniki wieloletnich badań wykazały, że struktury sieci osadniczej regionu nie można odrywać od sił wytwórczych oraz stosunków produkcji właściwych dla określonych formacji rozwojowych. Koncepcje te rozwijała Prof. Dobrowolska w badaniach kilkudziesięciu zespołów osadniczo-produkcyjnych w starych aglomeracjach miejsko-przemysłowych i tworzących się w ośrodkach miejsko-produkcyjnych. Założenia teoretyczne i wyniki tych badań przedstawiła na międzynarodowej konferencji w Kazimierzu w 1960 r., a później opublikowała w studiach pt. *Dynamika kształtowania się regionów w Polsce Południowej* ("Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie", 1962, z. 10) oraz w pracach pt. *Czynniki kształtowania się, przeobrażania i rozpadu społeczno-ekonomicznych struktur regionalnych* ("Światowit", 1962) i *Przeobrażenia struktur regionalnych Polski oraz kierunki ich analizy* ("Studia nad Ekonomiką Regionu", t. 6, 1975). Do teoretyczno-poznawczego kierunku badań Prof. Dobrowolskiej należą również interesujące prace na temat roli biegunów wzrostu w nowych obszarach uprzemysławianych ("Geographia Polonica", 33, 1976 oraz "Folia Geographica", Ser. Geogr.-Oecon. 11, 1978).

W powojennym dorobku Prof. Dobrowolskiej szczególne znaczenie posiadają Jej studia geograficzno-osadnicze, oparte na założeniach materializmu dialektycznego i historycznego, wśród nich syntetyczne uwagi na temat współzależności procesów industrializacji i urbanizacji w kształtowaniu regionu historycznego przedstawiła wspólnie z J. Rajmanem na Ogólnopolskiej Konferencji Metodologicznej Historyków w Wiśle w 1970 r. (publ. 1974 r.).

W pracy poświęconej przemianom środowiska geograficznego Polski do XV w. (Warszawa 1961) przedstawiła Prof. Dobrowolska rolę społeczeństwa w procesie zasiedlania i zagospodarowania ziem polskich oraz w przekształcaniu naturalnych warunków środowiska. Wyniki własnych studiów nad morfogenezą krajobrazu rolniczego południowej Polski zreferowała na sympozjum geograficznym w Vadstena w Szwecji (1960) i do tematu tego powróciła kilkanaście lat później w pracy pt. *Changes in the agrarian structure and the villages of southern Poland in the 19th and 20th centuries* ("Geographia Polonica" 38, 1978).

Nowsze opracowania Prof. Dobrowolskiej wiązały współczesną problematykę ludnościowo-osadniczą z genezą kształtowania układów przestrzennych (Puszcza Sandomierska, Warszawa 1965; *Struktury osadnicze i ich regionalne zróżnicowanie*, Kraków 1972). Podsumowaniem, a zarazem ukoronowaniem historyczno-geograficznego kierunku badań Prof. Dobrowolskiej była wspomniana już monografia osadnicza dorzecza Wisłoki i Białej Dunajcowej.

W tym ostatnim najbardziej twórczym dla siebie okresie pełniła również Pani Profesor wiele odpowiedzialnych funkcji. Jako wieloletni członek Komitetu Nauk Geograficznych PAN aktywnie uczestniczyła w jego pracach, zwłaszcza na rzecz ściślejszego zespolenia badań geograficznych w Polsce oraz integracji geografii fizycznej i ekonomicznej. Owocna była Jej praca na stanowisku przewodniczącej Wydziału Spraw Naukowych ZG PTG. Organizując szereg konferencji (Opole 1959) i kursów metodycznych (Kęty, Oświęcim 1960), skupiła wokół siebie wielu nauczycieli szkół średnich, nadała postępowy kierunek ich pracom dydaktycznym oraz wniosła znaczny wkład w organizację ruchu naukowego w małych ośrodkach.

Prof. dr Maria Dobrowolska, pragnęła być zawsze blisko młodzieży, dzielić jej zainteresowania, zaszczepiać pasję poznawczą, toteż włączyła się ponownie po drugiej wojnie w szkolny ruch krajoznawczy. W 1957 r., mimo wielu poważnych

obowiązków, została przewodniczącą Wojewódzkiej Komisji do Spraw Turystyki i Krajoznawstwa przy KOS w Krakowie. W tej pracy, jak zwykle aktywna, skupiła wokół Komisji wybitnych przedstawicieli nauki, m.in. profesorów: W. Goetla, W. Szafiera, R. Jamkę oraz wielu oddanych krajoznawstwu nauczycieli i własnych asystentów. Regularnie co dwa tygodnie odbywały się zebrania zespołu kierowniczego, na których dyskutowano nad kwestionariuszami do badań, trasami wycieczkowymi i zagadnieniami metodycznymi krajoznawstwa. Dodać trzeba, iż sama Prof. Dobrowolska brała często udział w wycieczkach ze studentami.

Mimo różnorodnych swoich obowiązków Prof. Dobrowolska nie zaniedbywała nigdy pracy dydaktycznej. Jako rzeczoznawca Ministerstwa Oświaty brała też udział w opracowywaniu programów nauczania geografii ekonomicznej w wyższych szkołach pedagogicznych i uwag metodycznych oraz przy ich realizacji. Ukoronowaniem Jej dorobku dydaktycznego jest ponad 200 prac magisterskich i dyplomowych napisanych pod Jej kierunkiem. Dodać należy także, iż była promotorem 11 rozpraw doktorskich swoich uczniów, pracowników naukowych i nauczycieli i wykonała wiele recenzji prac habilitacyjnych (w tym dwie swoich uczniów).

Dzięki swoim wpływom i wielostronności oddziaływań stworzyła szkołę badawczą, zwaną często w kręgach naukowych "Szkołą Marii Dobrowolskiej", wciągając do pracy naukowej swoich współpracowników, a także wielu nauczycieli.

W dowód uznania pracy dydaktycznej Marii Dobrowolskiej za kształcenie nauczycieli dla polskiej szkoły, kształcenie kadry naukowej oraz duży własny dorobek naukowy została odznaczona m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Profesor Dobrowolska otrzymała również wiele tytułów honorowych: "Zasłużony Nauczyciel PRL", "Honorowy Członek Polskiego Towarzystwa Geograficznego", "Honorowy Członek Instytutu Śląskiego" oraz szereg odznaczeń regionalnych. W czasie uroczystości jubileuszowych z okazji 80-lecia urodzin (1975 r.) odznaczono Ją Medalem Komisji Edukacji Narodowej.

Lech Pakuła
Jan Rajman